Fehérvári Anikó – Liskó Ilona
Felsőoktatási Kutatóintézet, Professzorok Háza

Az Arany János Program tanulói

Az Arany János Tehetséggondozó Programot (AJP) az Oktatási Minisztérium 2000-ben indította el azzal a céllal, hogy olyan iskoláztatási támogatást nyújtson a kistelepüléseken élő, hátrányos helyzetű, tehetséges tanulóknak, amelynek segítségével eljuttathatók a felsőfokú továbbtanulásig.

A program ugyan a hátrányos helyzetű diákoknak szólt, de a hátrányok közül elsősorban a települési hátrányra koncentrált, és a tanulók kiválasztásánál szigorú feltételként szerepelt, hogy csak „tehetséges" tanulók vehetnek részt benne. Ezt erősítette, hogy megvalósítására a legjobb színvonalú vidéki gimnáziumokat választották ki, és a szakmai irányításra a minisztérium a Debreceni Egyetem Pszichológiai Tanszékének olyan szakembereit kérte fel, akik már korábban nagy tapasztalatot szereztek a tehetséggondozás területén.

Az AJP a hátrányos helyzetű gyerekeknek szánt programok között szakmai szempontból különleges értékkel bír, hiszen a program eredményei alapján talán választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy képes-e az iskola kamaszkorban csökkenteni a családból hozott társadalmi hátrányokat. A program kidolgozása az alábbi megfontolásokra épült:

– olyan iskolákba kell bejuttatni a tanulókat, amelyeknek fő profilja a felsőfokú tanulmányokra való felkészítés, ezáltal garantált, hogy tanulásra motiváló iskolai környezetbe kerülnek, ahol jó szakemberek oktatják és nevelik őket;

– olyan képzési programot kell nyújtani a gyerekeknek, amely hozzásegíti őket ahhoz, hogy a családból és iskolából hozott, készségekben, tudásban és műveltségben megmutatkozó hátrányaikat „ledolgozhatják", vagyis biztosítani kell, hogy az átlagosnál hatékonyabb iskolai oktatásban és nevelésben részesüljenek;

– kompenzálni kell a kedvezőtlen családi helyzetet és a rossz anyagi körülményeket, vagyis az oktatási intézményeknek (iskolának, kollégiumnak) át kell vállalniuk azokat a szocializációs feladatokat és anyagi terheket, amelyeket a középosztályi családok vállalnak gyerekeik taníttatása érdekében.

A „kísérlet" ezúttal ideális feltételek mellett zajlott, ugyanis az oktatási rendszer legjobb középiskoláiban, az átlagosnál sokkal jobb anyagi feltételek mellett (a programban résztvevő iskolák kétszeres, a velük együttműködő kollégiumok pedig háromszoros fejkvótát kaptak), s a legjobb szakemberek vállalkoztak erre a feladatra.

Különös értéknek tekinthető ez a program olyan tekintetben is, hogy kísérletet tett arra, hogy a közös érdekek mentén összebékítse és együttműködésre késztesse az intézmények között és az intézményeken belül annak a két eltérő pedagógiai álláspontnak a képviselőit, amelyek közül az egyik szigorúan teljesítményelvű, és úgynevezett „elitista" szemléletet képvisel (amely szerint az iskola legfontosabb feladata a tehetséggondozás), a másik pedig inkább az iskola szociális funkcióját hangsúlyozza, és a hátránykompenzálást tekinti legfontosabb feladatának. Ennek a programnak a megvalósítása során ugyanis a korábban főként „tehetséggondozásra" koncentráló tanárok szembesülhettek azzal a szakmai kihívással, hogy képesek-e a hátrányos helyzetű gyerekeket eljuttatni oda, ahova korábban csak szerencsésebb sorstársaik jutottak el.

És végül különös értéke ennek a programnak az is, hogy egy jobboldali (amelyik elkezdte) és egy baloldali (amelyik folytatta) oktatási tárca együtt munkálkodott a kísérlet megvalósításán.

A program fenntartói menedzselése azonban nem volt mentes a konfliktusoktól. Az AJP programot már elindulásakor nagy sajtóvisszhang és sok kritikai megjegyzés kísérte, elsősorban azért, mert a szakértők egy része úgy vélte, hogy a „tehetség" kritériumának erőteljes hangsúlyozása lehetetlenné teszi, hogy a leginkább támogatásra szoruló, legsúlyosabb hátrányokat elszenvedő gyerekek (köztük a roma tanulók) esélyt kapjanak a programba való bekerülésre. Hiszen a korábbi oktatásszociológiai kutatások már meggyőzően bizonyították, hogy ezek a gyerekek, akármilyen „tehetségesek" is, 14 éves korukra már nagy valószínűséggel nem tartoznak az általános iskolák „jó tanulói" közé. Azokban az általános iskolákban, ahova járnak, az esetek többségében sem hátrányos helyzetük kompenzálására, sem tehetségük kibontakoztatására nincs sok esély. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egészen kivételes tehetséggel kell rendelkeznie annak a gyereknek, aki hátrányos családi körülmények között élve, tárgyi és személyi feltételeiben is „hiányos" általános iskolába járva kibontakoztatja tehetségét.

Mindezen megfontolások alapján már 2001-ben több olyan elégedetlen hangvételű publikáció látott napvilágot, amely szerint az OM legköltségesebb fejlesztési projektje ezúttal sem a leginkább rászoruló tanulókra költi a többlettámogatást. Ennek volt köszönhető, hogy a 2002-ben hatalomra került liberális oktatási kormányzat felülvizsgálta az AJP eredeti koncepcióját, és arra az elhatározásra jutott, hogy a programba jelentkező tanulók kiválasztásánál a korábbinál hangsúlyosabb szempontként kell érvényesíteni a hátrányos családi helyzet kritériumát. Egyúttal 2004 őszén Kollégiumi Alprogramként egy olyan modellt is elindított, amelyben a kollégiumok nagyobb szerepet kapnak a felzárkóztatásban, és amely elsősorban a leginkább hátrányos helyzetű tanulók támogatására koncentrált.

Az AJP programról végzett hatásvizsgálatunk *(1)* aktualitását részben az adta, hogy 2005 tavaszán végezte el a középiskolát a programban résztvevő tanulók első évfolyama, tehát lehetőség nyílt annak a vizsgálatára, hogy milyen eredményeket értek el a programban résztvevő iskolák a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatásában. Részben pedig az, hogy a Kollégiumi Alprogram is elindult, tehát lehetőség nyílt a két alprogram tanulóira jellemző társadalmi háttér összehasonlítására. Itt közölt írásunk azokat az információkat foglalja össze, amelyeket a hatásvizsgálat során a tanulók társadalmi összetételéről összegyűjtöttünk.

A tanulók családi háttere

Az AJP-ben résztvevő iskolák többsége a programfelelősök szerint társadalmi szempontból „vegyes" összetételűnek tekinthető, mert a városi jómódban élő, értelmiségi, vezető és vállalkozó szülők mellett a környékbeli kisebb települések ambiciózus, jó tanuló gyerekeit is befogadják. A programfelelősök szerint az iskolába való bekerülésnél elsősorban a felvételi teljesítmények számítanak, és egyáltalán nem nézik sem a szülők foglalkozását, sem iskolai végzettségét. Ennek ellenére azt tapasztaltuk, hogy az AJP-ben résztvevő iskolák (programon kívüli) tanulói között, ahogy a gimnáziumokban általában, meglehetősen alacsony a hátrányos helyzetű tanulók aránya. Ennek feltehetően az az oka, hogy ilyen családi körülmények között felnőve a gyerekeknek nincs esélyük arra, hogy az AJP elit iskoláinak felvételi követelményeit teljesítsék.

Az iskolaigazgatók szerint az elmúlt két évben az iskolák egészét tekintve nem sokat változott a felvett tanulók összetétele. Azok az igazgatók, akik szerint változás volt tapasztalható, leginkább a családi háttér romlását jelezték. Ezzel szemben az AJP tanulóinak körében az igazgatók az iskolák kétharmadában tapasztaltak változást. Az oktatási tárca elképzeléseinek megfelelően a legtöbb esetben a családi helyzet rosszabbodását, vagyis a hátrányos helyzetű tanulók számának növekedését jelezték. Emellett az iskolák igazgatóinak egynegyede említette, hogy (valószínűleg az egyre gondosabban kidolgo-

zott felvételi eljárásoknak köszönhetően) jobb felkészültségű tanulók kerültek az iskolába. Vagyis az iskolaigazgatóktól származó adatok szerint az AJP felvételi szempontjainak és eljárásának megváltoztatása közelített ahhoz az elképzeléshez, amely alapján a liberális minisztérium átalakította a programot.

A kutatás során az igazgatóktól is gyűjtöttünk információt tanulóik társadalmi hátteréről. Az adatokat egy 2003-as országos iskola-vizsgálat adataival hasonlítottuk össze. *(2)* A 2003-es vizsgálat adatai szerint a vidéki gimnáziumokban átlagosan 10 százalék volt a hátrányos helyzetű tanulók aránya. A programban résztvevő iskolák igazgatói szerint a 2004/2005-ös tanévben a nem AJP-s tanulók között a szociálisan hátrányos helyzetűek aránya 13 százalék volt. Ehhez képest az iskolák tanulói összetételében nyilvánvalóan nagy változást jelentett az AJP-s tanulók megjelenése, akik között a szociálisan hátrányos helyzetűek arányát az igazgatók 71 százalékra becsülték.

Az AJP-s tanulók családi hátterének elemzéséhez 2005-ben maguktól a tanulóktól is gyűjtöttünk adatokat. *(3)* Az adatgyűjtés elsődleges célja az volt, hogy megállapítsuk, mennyire volt képes megfelelni az AJP annak a célnak, hogy a programba bekerülő gyerekek kiválasztásánál a tehetség szempontja mellett a hátrányos családi helyzet szempontját is érvényesítse. Azt tapasztaltuk, hogy a tanulók közül a legtöbben Borsod és Szabolcs megyében élnek (13–11 százalék). Mivel a program eredetileg a kistelepülésen élő diákok felzárkóztatására szerveződött, nem meglepő, hogy a tanulók háromnegyede él községekben, egyötöde kisvárosokban, és mindössze 4 százalékuk nagyvárosban. *(1. táblázat)*

1. táblázat. A tanulók régiók és településtípus szerinti eloszlása %-ban, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Régiók/településtípus	*N*	*Nagyváros**	*Kisváros*	*Község*	*Összesen*	*Átlag*
Központi	60	18,3	28,3	53,4	100	3,0
Észak-Magyarország	477	2,3	14,6	83,1	100	23,8
Észak Alföld	394	3,6	35,8	60,6	100	19,7
Dél Alföld	294	5,8	27,6	66,6	100	14,7
Dél-Dunántúl	265	7,2	14,0	78,8	100	13,2
Nyugat-Dunántúl	165	3,0	8,5	88,5	100	8,2
Közép-Dunántúl	348	2,3	14,4	83,3	100	17,4
Átlag	2004	4,2	20,4	75,4	100	100,0

**A programban főként kistelepülésen élő tanulók kaptak helyet, ezért a kis elemszám miatt a főváros, a megyeszékhelyek és a 20 ezer lakos fölötti városok egy kategóriában szerepelnek nagyváros néven.*

A tanulók helyzetét a települési hátrányok mellett családi hátrányok is gyakran nehezítik. Mindössze kétharmaduk él teljes családban, a szülők egyötöde elvált, és a tanulók több mint egytizedének egyik vagy mindkét szülője meghalt. Minél kisebb településen él a tanuló, annál valószínűbb, hogy ép a családja. Míg a községekben a gyerekek 70 százaléka, a kisvárosokban pedig kétharmaduk él teljes családban, addig a nagyvárosiaknak mindössze egyharmada. Tehát a nagyvárosi gyerekek többsége kifejezetten családi hátrányai miatt kerülhetett be a programba.

A tanulók 95 százaléka él együtt az édesanyjával, 70 százalékuk az édesapjával, és a tanulók 83 százalékának van testvére. A családok 15 százaléka él együtt nagyszülővel és 4 százaléka más rokonokkal is. Az átlagos családlétszám 4,3 fő. A családfelbomlások miatt a nagyvárosi családok összetétele lényegesen eltér a többiektől. Itt csaknem egytizeddel kevesebb a tanulóval együtt élő édesanyák, és 30 százalékkal kevesebb az együtt élő édesapák aránya. A nagyszülőkkel és egyéb rokonokkal való együttélés is főként a községekben élő tanulók családjaira jellemző.

Annak ellenére, hogy a szülők alacsony iskolázottsága 2003-tól szerepel a felvételi kritériumok között, a tanulói kérdőívekből az derült ki, hogy az AJP-s tanulók körében

az apák mindössze egytizedének van csupán általános iskolai végzettsége, és csak 1 százalékuk nem végezte el az általános iskolát. Az apák közel fele szakmunkás végzettséggel, egyharmaduk érettségivel rendelkezik, egy tizedük pedig felsőfokú végzettségű. Az apák kétharmadának van szakképzettsége: egyharmaduknak gépipari, egynegyedüknek építőipari, 15 százalékuknak pedig műszer-, autó- vagy villamos-ipari szakmája van.

Az apák közül a legtöbben nagy magáncégeknél dolgoznak (28 százalék), és csak az apák egynegyede dolgozik az állami szférában (költségvetési intézményben vagy állami vállalatnál). A kisebb foglalkoztatók: szövetkezetek, kisvállalkozások és önálló vállalkozók aránya hasonló (14–17 százalék), összességében a munkavállalók fele dolgozik ilyen munkahelyeken. A foglalkoztatottak között a fizikai munkakörben dolgozók vannak többségben. A szakmunkások aránya a legmagasabb (30 százalék), segéd- vagy betanított munkásként az apák egytizede dolgozik. A vállalkozók és magángazdák, valamint a szellemi munkakörben dolgozók hasonló arányt képviselnek (13–15 százalék). Ez utóbbiak között fele-fele arányban vannak a vezetők és értelmiségiek, valamint a nem fizikai alkalmazottak. Az apák közel egyharmada inaktív. Kisebb arányban vannak közöttük az alkalmi munkásként dolgozók (4 százalék), többségük kiszorult a munkaerőpiacról. Jelenleg egytizedük van állás nélkül, de az apák több mint fele volt már korábban munkanélküli. A munkanélküliekhez hasonló az inaktívak aránya (11 százalék), közülük többen rokkantnyugdíjasok és kevesebben öregségi nyugdíjasok (5 százalék).

Az apák iskolai végzettsége és foglalkozása szorosan összefügg. A szellemi szférában dolgozók rendelkeznek a legmagasabb végzettséggel, körükben vannak a legtöbben, akiknek felsőfokú végzettségük van, míg a vállalkozók és gazdák leginkább érettségivel vagy szakmunkás végzettséggel rendelkeznek. A fizikai munkakörökben dolgozó szakmunkások többsége szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezik, míg a betanított és segédmunkások, illetve alkalmi munkások és a munkanélküliek többsége alacsonyan iskolázott.

Az apák munkanélkülisége is szorosan összefügg iskolai végzettségükkel. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők több mint kétharmada még nem volt munkanélküli, ugyanakkor ez az arány a 8 általánost végzettek között csak 34 százalék. Az alacsony végzettségűek 22 százaléka jelenleg is munkanélküli, míg ennek az aránya a felsőfokú végzettségűek között mindössze 5 százalék.

Iskolázottság tekintetében az anyák kedvezőbb helyzetben vannak az apáknál: 18 százalékuk rendelkezik általános iskolai végzettséggel, egynegyedük szakmunkás, közel 40 százalékuk érettségizett és 19 százalékuk felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Míg az apák kétharmada, addig az anyáknak csak egyötöde rendelkezik szakmával. Az anyák 41 százaléka nem fizikai alkalmazott, egy-egyötödük dolgozik a könnyűiparban, illetve a kereskedelemben és vendéglátásban. Míg az apák többsége a magánszférában dolgozik, addig az anyák több mint felét az állami szféra foglalkoztatja.

Míg az apák többsége szakmunkásként dolgozik, addig az anyák körében a szellemi foglalkozásúak vannak többen (értelmiségi 16, nem fizikai 17 százalék). Az apákhoz képest, az anyák körében jóval kisebb a vállalkozók aránya (4 százalék), míg több mint egytizedük háztartásbeli, illetve GYES-en, GYED-en van. Az apákhoz képest mind a rokkantnyugdíjasok (9 százalék), mind a nyugdíjasok (2 százalék) aránya kisebb. A munkanélküli anyák aránya az apákéhoz hasonló (10 százalék), viszont az apáknál kisebb azoknak az aránya, akik már megtapasztalták a munkanélküliséget (45 százalék).

Az iskolázottság és foglalkozás az anyák esetében is szoros kapcsolatban áll. A felsőfokú képzettségűek főként vezetőként és értelmiségiként, míg az érettségizettek nem fizikai alkalmazottként dolgoznak. A szakmunkás végzettségűek mellett az érettségizettek szintén jelentős arányt képviselnek a szakmunkás foglalkozásúak között. Az alacsonyan iskolázottak az apákhoz hasonlóan a szakképzettséget nem igénylő foglalkozásúak között vannak jelentős arányban, illetve az inaktívak körében, és azon belül is főként a háztartásbeliek között.

A munkanélküliség az anyák esetében is szoros összefüggést mutat az iskolázottsággal. A felsőfokú végzettségűek között több mint háromszor akkora azoknak az aránya, akik még nem voltak munkanélküliek (81 százalék), mint a 8 általánost végzettek között (26 százalék), és az utóbbiak között közel tízszer annyian vannak (22 százalék), akik jelenleg is munkanélküliek, mint az előbbiek között (2 százalék).

Az AJP programban résztvevő tanulókról tehát egyértelműen kijelenthető, hogy annak ellenére, hogy a gimnáziumok más tanulóihoz képest nyilvánvalóan hátrányosabb helyzetűnek számítanak, a szülők iskolázottságát és foglalkozását tekintve többségük nem tartozik a leginkább hátrányos helyzetű társadalmi csoportokba. Inkább arról van szó, hogy ennek a programnak azokat a falusi középrétegekhez tartozó családokat sikerült elérnie, amelyekben a gyerekek iskoláztatását a szülők munkanélkülisége, és/vagy a családok felbomlása nehezíti.

A családok iskoláztatási stratégiájára és lehetőségeire vonatkozóan a testvérek iskolázottsági adatai is tanulságosak lehetnek. Az AJP-s tanulóknak átlagosan 1,6 testvérük van. A tanulók 7 százalékának nincs testvére, míg akadnak olyan családok is, ahol 11 gyerek él együtt. A 14 éven felüli testvérek átlagos életkora 20–26 év között mozog, vagyis közülük már sokan befejezték iskolai tanulmányaikat. Azok a testvérek, akik már nem tanulnak, legnagyobb arányban szakközépiskolai végzettséggel rendelkeznek (36 százalék). Szintén magas a szakmunkás végzettségűek aránya (26 százalék). A testvérek egytizede rendelkezik gimnáziumi érettségivel és egyötödük felsőfokú végzettséggel. A felsőfokot végzettek körében inkább a főiskolai diploma jellemző. Nem nagy arányban (6 százalék), de vannak olyan felnőtt testvérek is a megkérdezettek családjaiban, akik csak alapfokú iskolát végeztek.

A szülők és a felnőtt testvérek iskolázottsága szoros kapcsolatot mutat. Az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekeinek többsége is alacsony végzettségű maradt. Az általános iskolai és a szakmunkás végzettséggel rendelkező szülők felnőtt gyermekei főként szakmunkás végzettséget szereztek. Az érettségizett szülők gyermekei rendelkeznek leginkább maguk is érettségivel, illetve felsőfokú végzettséggel. A testvérek iskolázottsági adataiból tehát arra következtethetünk, hogy az ő esetükben is meglehetősen szigorúan érvényesült az iskolázottsági szint reprodukciójának, illetve a kis léptékű mobilitásnak más kutatások során is tapasztalt törvényszerűsége. *(4)* Vagyis az AJP-s tanulók többségének a program abban nyújt segítséget, hogy testvéreiktől eltérően ne szüleik iskolázottsági szintjét reprodukálják, hanem szakmatanulás és érettségi helyett felsőfokú végzettséget szerezzenek.

A fenti adatokból az is jól látszik, hogy az AJP tanulói társadalmi réteghelyzetük alapján nem tekinthetők „homogén" csoportnak. Annak érdekében, hogy meghatározzuk, hogy az iskoláztatást nehezítő társadalmi hátrányok milyen arányban jellemzik a tanulókat, a „hátrányok" alábbi csoportjait határoztuk meg:

– települési hátrány (kistelepülési lakóhely);

– családi hátrány (csonka család, nagycsalád: 3 vagy több gyermek);

– munkaerőpiaci hátrány (a szülők alapfokú vagy annál alacsonyabb iskolai végzettsége, inaktivitása, munkanélkülisége).

A tanulói kérdőívek alapján azt tapasztaltuk, hogy a felsorolt hátrányok közül a kistelepülési lakóhely fordul elő leggyakrabban (70 százalék). A tanulóknak csaknem a fele él nagycsaládban, és közel egyharmada felbomlott családban. Valamilyen iskolázottsági vagy munkapiaci hátrány pedig a tanulók szüleinek közel felét jellemzi. *(2. táblázat)*

A családokban tapasztalt hátrányok általában együtt fordulnak elő, az AJP-s tanulók családjaira átlagosan 1,6-féle hátrány jellemző. Azt tapasztaltuk, hogy az általunk alkalmazott szempontok alapján mindössze 3 százalékuk nem tekinthető hátrányos helyzetűnek, egyötödük (22 százalék) esetében pedig a kistelepülési lakóhely az egyetlen hátrány tényező. A tanulók bő egynegyede a kistelepülési lakóhely mellett családi körülményei

2. táblázat. A hátrányok előfordulásának gyakorisága, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

	Esetszám	*%*
Kistelepülési lakóhely	1508	70,0
Csonka család	669	31,1
Nagycsalád	973	45,2
Apa alacsony iskolázottsága	219	10,2
Anya alacsony iskolázottsága	378	17,6
Apa munkanélkülisége	224	10,4
Anya munkanélkülisége	257	11,9

miatt is hátrányos helyzetűnek tekinthető, a tanulók közel fele (47 százalék) pedig több szempontból is (kistelepülés, családi körülmények, a szülők munkapiaci helyzete) is hátrányos helyzetű.

A tanulói kérdőívekből kiolvasható adatok tehát igen hasonlóak az igazgatóktól származó információkhoz. Az igazgatók 71 százalékra becsülték az AJP-s tanulók között a hátrányos helyzetűek arányát, a tanulói kérdőívek szerint pedig 75 százalék azoknak a tanulóknak az aránya, akiket a kistelepülési lakóhely mellett másfajta hátrányok is súlytanak.

A felsorolt hátrány tényezők szoros kapcsolatot mutattak a családok anyagi helyzetének jellemzőivel. Az AJP-s tanulók családjaiban átlagosan 1,4 fő dolgozik. Az összes családok kétharmadában van kereső édesanya, és felében kereső édesapa (53 százalék). Ahol mindkét szülő együtt él, ott az édesapák 74 százaléka és az édesanyák 70 százaléka dolgozik. A családok kevesebb, mint egytizedében dolgozik a testvér, és még ennél is elhanyagolhatóbb mértékű a kereső nagyszülők és rokonok aránya. A nettó átlagjövedelem havonta 116 000 Ft, az átlagos egy főre eső jövedelem pedig 29 400 Ft. *(5)*

Azt tapasztaltuk, hogy a családok hátrányos helyzetével valamennyi jövedelmi tényező összefügg. A nem hátrányos helyzetű családokban a keresők száma kétszerese, és a havi jövedelem összege, valamint az egy főre eső jövedelem összege is majdnem kétszerese a több szempontból is hátrányos helyzetű családokénak. *(3. táblázat)*

3. táblázat. A családok jövedelmi helyzete hátrányos helyzetük szerint, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Egyéb jellemzők / *Hátrányok*		*Kereső családtagok száma*	*A család havi nettó jövedelme, (ezer Ft)*	*Egy főre eső jövedelem havonta, (ezer Ft)*
Nincs hátrány	átlag	2,03	173,10	44,30
	N	*63,00*	*27,00*	*27,00*
Csak település	átlag	1,83	140,30	36,50
	N	*458,00*	*223,00*	*220,00*
Család	átlag	1,65	131,00	33,00
	N	*565,00*	*287,00*	*280,00*
Munkapiac is	átlag	1,02	96,50	23,80
	N	*985,00*	*558,00*	*550,00*
Összesen	átlag	1,40	116,30	29,30
	N	*2071,00*	*1095,00*	*1077,00*

Hasonlóan szoros összefüggést tapasztaltunk akkor is, amikor a családok lakáshelyzetét és fogyasztási cikkekkel való ellátottságát vizsgáltuk. *(6)* A több szempontból hátrányos helyzetű családok közel kétharmada lakáshelyzetét és fogyasztási körülményeit tekintve is alatta maradt az átlagnak, míg a nem hátrányos helyzetű családok 82 százalékára az átlagosnál jobb lakáskörülmények és fogyasztási helyzet volt jellemző. *(4. táblázat)*

Igyekeztünk azt is kideríteni, hogy hogyan változott az AJP-s tanulók társadalmi összetétele az elmúlt öt év alatt, vagyis teljesült-e a liberális oktatási kormányzat azon törekvése, hogy a tanulók felvételénél határozottabban érvényesüljön a hátrányos családi helyzet krité-

4. táblázat. A családok fogyasztási helyzete hátrányos helyzetük szerint, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Fogyasztási Helyzet	*Nincs hátrány N=65*	*Csak település N=462*	*Család N=572*	*Munkapiac is N=1019*	*Összesen N=2118*
Az átlagosnál jobb	81,5%	65,2%	58,7%	35,5%	49,7%
Az átlagosnál rosszabb	18,5%	34,8%	41,3%	64,5%	50,3%
Összesen %	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

riuma. A tanulói kérdőívekből az derült ki, hogy a hátrányokkal nem rendelkezők aránya öt év alatt alig változott, a csak települési és családi hátrányokkal érkező tanulók aránya azonban lényegesen csökkent, míg a többszörösen hátrányos helyzetűek aránya öt év alatt 13 százalékkal emelkedett, és a változás a családok jövedelmi helyzetén is lemérhető. Vagyis az iskolák a felvételik során igyekeztek alkalmazkodni a kormányzat által elvárt szempontok érvényesítéséhez, és jelenleg már fontosabbnak tekintik a hátrányos helyzet kritériumát, mint a program indulásakor, de az utoljára beiskolázott évfolyamban is 17 százalék azoknak a tanulóknak, akik kizárólag települési hátrányok miatt kerültek a programba. *(5. táblázat)*

5. táblázat. A hátrányos helyzetű tanulók aránya évfolyamok szerint, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Hátrányok	*Évfolyam*					*Összesen N=2117*
	1 N=495	2 N=470	3 N=500	4 N=427	5 N=225	
Nincs hátrány	2,2%	4,0%	2,8%	3,7%	2,2%	3,1%
Csak település	17,4%	21,9%	24,4%	21,8%	25,3%	21,8%
Család is	26,7%	28,7%	25,8%	24,8%	31,6%	27,1%
Munkapiac is	53,7%	45,3%	47,0%	49,6%	40,9%	48,1%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Egy főre eső jövedelem (ezer Ft)	26,377	30,847	28,810	31,371	30,948	29,487

A hátrányos helyzetű tanulók csoportján belül külön alcsoportként vizsgáltuk a roma tanulókat, mivel az ő esetükben a társadalmi hátrányokat nemzetiségi kisebbségi hátrányok is tetézik. Az AJP iskolai programjában meglehetősen alacsony (4 százalék) a roma tanulók aránya. A program 2003-es átalakítása (a szociális hátrány nagyobb hangsúlya, és a Kollégiumi Alprogram elindítása) is részben annak volt köszönhető, hogy már az első évek beiskolázásánál kiderült, hogy a leginkább hátrányos helyzetűeknek (köztük a roma tanulóknak) nincs sok esélyük arra, hogy a programba bekerüljenek. Azt tapasztaltuk, hogy az elmúlt öt év alatt a roma tanulók programba kerülési esélye alig változott. A most végzős tanulók között is csak 4 százalékkal vannak képviselve és az elsősök között is mindössze 5 százalékos az arányuk.

Amikor azt vizsgáltuk, hogy a roma tanulók – hátrányaikat tekintve – hogyan viszonyulnak a többiekhez, azt tapasztaltuk, hogy mind a családi és környezeti hátrányokat tekintve, mind anyagi helyzetüket tekintve rosszabb körülmények jellemzik őket, mint nem roma társaikat. Míg a többszörösen hátrányos helyzetűek (település, család, munkapiac) aránya a nem roma tanulók szűk felét (47 százalék) jellemzi, ugyanez a helyzet a roma tanulók több mint négyötödénél (82 százalék) fordul elő, s míg a nem romák családjainak ugyancsak a felét jellemzi az átlagosnál rosszabb fogyasztási helyzet, ez a roma tanulók több mint háromnegyedének (77 százalék) esetében fordul elő. Hasonlóan nagy (majdnem 10 ezer Ft-os) különbség tapasztalható a romák hátrányára a havonta egy főre jutó családi jövedelem tekintetében is. *(6. táblázat)*

Amikor azt is megvizsgáltuk, hogy milyen gimnáziumokba sikerült a roma tanulóknak nagyobb arányban bekerülniük, akkor az derült ki, hogy erre főként azokban a régiókban volt lehetőség, ahol a legnagyobb arányban élnek. Mivel általános iskolai tanulmányi eredményük is gyengébb volt valamivel a felvettek átlagánál, az átlagosnál na-

6. táblázat. A tanulók hátrányai nemzetiségük szerint

		Nem roma	*Roma*	*Összesen*
Hátrányok	nincs hátrány	3,2%		3,1%
	csak település	22,4%	7,8%	21,8%
	család is	27,8%	10,0%	27,0%
	munkapiac is	46,6%	82,2%	48,1%
Anyagi helyzet	az átlagosnál rosszabb fogyasztás	49,0%	76,7%	50,2%
	egy főre eső jövedelem (ezer Ft)	29,884	21,215	29,478
N		2029,000	90,000	2119,000

gyobb eséllyel kerültek be azokba a gimnáziumokba is, amelyeknek a felsőfokú továbbtanulási arányaik elmaradnak a programban résztvevő iskolák átlagától.

A roma tanulók programon belüli alacsony aránya azt jelzi, hogy az Arany János Programnak az utóbbi években tapasztalható változások ellenére sem sikerült elérnie a leghátrányosabb társadalmi rétegeket. Részben ennek a tapasztalatnak köszönhető, hogy az OM 2003-ban alprogramként elindította az Arany János Kollégiumi Programot, amely amellett, hogy szerkezetében és szakmai koncepcióját illetően is eltér az iskolai programtól *(7)*, abban is változást hozott, hogy kifejezetten a hátrányos helyzetű tanulók középiskolai továbbtanulásának támogatására koncentrál. Mivel 2005-ös adatfelvételünk idején a program még éppen csak elindult (mindössze öt intézmény vett részt benne), ennek az alprogramnak a hatásvizsgálatára még nem nyílt lehetőség. A programban résztvevő 100 tanulóval azonban kitöltöttük a tanulói kérdőíveket, s így lehetőség nyílik a két alprogram tanuló-csoportjának az összehasonlítására.

Az adatokból az derült ki, hogy a Kollégiumi Alprogram tanulói között 89 százalék a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya, ami az iskolai program hasonló helyzetű tanulóinak majdnem kétszerese. És a kollégiumi programban több mint 13-szor magasabb a roma tanulók aránya (55 százalék, szemben az iskolai programban jellemző 4 százalékkal). Ez a két adat egészen világosan jelzi a két tanulócsoport közötti társadalmi különbségeket, és ugyanez a különbség a családok anyagi helyzetében is érzékelhető. *(7. táblázat)*

7. táblázat. A két AJP Alprogram tanulóinak jellemzői, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Jellemzők	*Iskolai alprogram*	*Kollégiumi alprogram*
Hátrányok		
nincs hátrány	3,1%	5,1%
csak település	21,8%	
család is	27,0%	6,1%
munkapiac is	48,1%	88,9%
Nemzetiség		
nem roma	95,8%	44,6%
roma	4,2%	55,4%
Anyagi helyzet		
az átlagosnál rosszabb anyagi helyzet	50,0%	78%
egy főre eső jövedelem (ezer Ft)	29,478	22,206
Tanulmányi eredmény		
általános iskolai eredmény	4,300	3,800
N	2119,000	99,000

Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy míg az iskolai programba átlagosan 4,3-as általános iskolai átlageredménnyel kerülnek be a tanulók, a kollégiumi programba mindössze 3,8 a belépők átlagos tanulmányi eredménye. Ezek az adatok tehát azt is jelzik, hogy a Kollégiumi Alprogram esetében feltétlenül indokolt az iskolai programtól eltérő pedagógiai eljárásokat alkalmazni.

Tanulmányi eredmények

Az AJP-ben résztvevő iskolák a nem AJP-s tanulókat szinte kivétel nélkül felvételi szelekcióval veszik fel, tehát jó képességű, az általános iskolákban átlagosan 4,5-es tanulmányi eredményt produkáló gyerekekkel dolgoznak. Az eddigi tapasztalatok szerint az iskolák átlagos tanulóihoz képest az AJP-s tanulók gyengébb felkészültséggel lépnek be a középiskolákba. Ez a felkészültségben jelentkező lemaradás részben hátrányos családi környezetüknek, részben az átlagostól elmaradó színvonalú kistelepülési általános iskoláknak köszönhető. Ez utóbbit bizonyítja az is, hogy általános iskolai bizonyítványuk ugyan csak néhány tizeddel gyengébb a többi tanulóénál (4,3-es átlag), de mivel sokkal gyengébb színvonalú általános iskolákból hozzák ezeket az eredményeket, a pedagógusok lényegesen nagyobbnak érzékelik a különbségeket.

Mivel a program alapvető célja a tanulóknak az iskola színvonalához való felzárkóztatása, az iskolák természetesen nem kívánják csökkenteni a velük szemben támasztott követelményeket. A pedagógusok véleménye szerint az első, felzárkóztató évfolyamban ugyan „türelmesebbek" az AJP-s tanulókkal, de később ugyanúgy kell teljesíteniük, mint a többieknek, vagyis az AJP-s osztályoknak ugyanolyan tanulmányi követelményeket szabnak, mint a többi osztálynak.

A középiskolában elért eredményeket elemezve azt tapasztaltuk, hogy az iskola nem AJP-s tanulói jobb eredményekkel indulnak, és ez a különbség később, a középiskolai évek alatt sem változik. Mindvégig megmarad az a két-három tizedes különbség, amely az iskolába való belépésnél mutatkozott. Emellett az is tapasztalható, hogy az iskola nem AJP-s osztályaiban az általános iskolai tanulmányi eredményhez képest romlanak az első évben a tanulók eredményei, de a felsőbb évfolyamokon javulnak. Az AJP-s osztályokban viszont az első évben nem esik vissza ilyen nagymértékben a tanulmányi eredmény (ami valószínűleg az első évben tanúsított „türelem"-nek tudható be), a későbbiekben azonban gyengébb teljesítmény tapasztalható.

A tanulmányi eredmények az iskolák jellemzői alapján is eltérnek. A nem AJP-s tanulók eredményei minden évfolyamon 3–5 tizeddel jobbak a megyeszékhelyi gimnáziumokban, mint a kisebb városok iskoláiban. Az AJP-s tanulók eredményei inkább régiók szerint mutatnak különbséget. Ahogyan a belépő tanulók általános iskolai eredményeinél is tapasztaltuk, a keleti régióban, ahol több gyerek jelentkezik, és nagyobb a válogatási lehetőség a felvételinél, jobbak az eredmények, mint a nyugati megyék iskoláiban. A diákok tanulmányi eredményeiből kitűnik, hogy – mint minden iskolában – a végzős évfolyam átlagai a legjobbak. *(8. táblázat)*

8. táblázat. Középiskolai tanulmányi eredmények, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Jellemzők	*1. év átlaga*	*2. év átlaga*	*3. év átlaga*	*4. év átlaga*	*5. év átlaga*	*Esetszám*
Nem						
fiú	4,2	4,0	3,9	4,1	4,2	592
lány	4,4	4,3	4,2	4,4	4,5	1017
Évfolyam						
1. év	4,2					499
2. év	4,3	4,0				457
3. év	4,4	4,2	4,0			494
4. év	4,3	4,2	4,1	4,0		406
5. év	4,5	4,3	4,3	4,4	4,4	217
Hátrány						
nincs hátrány	4,4	4,3	4,1	4,3	4,0	65
csak település	4,4	4,3	4,2	4,2	4,3	462
család is	4,3	4,2	4,1	4,3	4,3	573
munkapiac is	4,3	4,2	4,2	4,3	4,4	1019
Nemzetiség						
nem roma	4,3	4,2	4,2	4,3	4,4	2045
roma	4,1	3,9	3,9	4,2		90
Összes átlaga	4,3	4,2	4,1	4,3	4,4	
N	1517,0	1014,0	564,0	247,0	107,0	2119

A középiskolai tanulmányi eredmények jellegzetes eltéréseket mutatnak a tanulók jellemzői alapján is. A fiúk átlagosan két-három tizeddel rosszabb átlagokat érnek el, mint a lányok és ez az utolsó évben sem változik. A tanulók családi hátrányai szerint vizsgálva a tanulmányi eredményeket, azt tapasztaljuk, hogy minél hátrányosabb helyzetből indulnak, annál gyengébbek az eredményeik az alsó évfolyamokon, de a felső évfolyamokra fokozatosan sikerül javítani az eredményeiken. Vagyis azok az eljárások és módszerek, amelyeket az iskolák az AJP program keretében alkalmaznak, kétségtelenül javítják a hátrányos helyzetű tanulók által elért eredményeket.

Az AJP-s tanulók gimnáziumi eredményei ugyan az iskolák átlagához viszonyítva „gyengébb" teljesítményről tanúskodnak, ez azonban így is jócskán meghaladja az átlagos gimnáziumi teljesítményt, és különösen azt a teljesítményt, amelyet a hátrányos helyzetű gyerekek a gimnáziumokban produkálni szoktak. 2005-ben ugyan még csak néhány iskolában volt érettségiző AJP-s osztály, az összesen 309 végzős tanuló által elért 4,4-es érettségi átlag azt bizonyítja, hogy az AJP programban résztvevő tanulók, iskolák és pedagógusok kiváló eredményeket produkáltak. Különösen magasra értékelendő ez az eredmény, ha azt is hozzátesszük, hogy a program segítségével az érettségizők közül majdnem mindenki olyan kiegészítő ismereteket is megszerzett (nyelvvizsga, jogosítvány, ECDL vizsga), amelyek továbbtanulási esélyeiket és munkapiaci lehetőségeiket egyaránt javíthatják.

Továbbtanulás

Az AJP-s tanulók döntő többsége (81 százaléka) már az általános iskolában értelmiségi foglalkozást képzelt el magának, és ez az ambíció a középiskolai évek alatt tovább erősödött. Az általános iskolás korban értelmiségi pályára készülők 93 százaléka megőrizte elképzelését, sőt középiskolásként már az eredetileg fizikai foglalkozásra készülők 50 százaléka, és az eredetileg nem fizikai alkalmazottnak készülők 29 százaléka is értelmiségi pályára aspirál. *(9. táblázat)*

9. táblázat. A középiskolai pályaelképzelések az általános iskolai elképzelések szerint, AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Középiskolás kori aspiráció	*Általános iskolás kori aspiráció*			*Összesen N=1307*
	Értelmiségi N=1071	Nem fizikai alkalmazott N=131	Egyéb N=105	
Értelmiségi	92,5%	29,0%	49,5%	82,7%
Nem fizikai alkalmazott	4,6%	64,9%	10,5%	11,1%
Egyéb	2,9%	6,1%	40,0%	6,2%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Ugyanakkor nem sokat változtak azok az összefüggések, amelyek a tanulók jellemzői és az általános iskolai aspirációk között mutatkoznak. Az adatokból inkább az olvasható ki, hogy a középiskolai évek felerősítik a családból hozott különbségeket. Továbbra is többen készülnek értelmiségi foglalkozásra a lányok közül, mint a fiúk közül, továbbra is negatívan befolyásolja az értelmiségi pályára készülők arányát a hátrányos családi helyzet, és továbbra is a roma tanulók közül készülnek a legkevesebben értelmiséginek. Az iskolák között is megmaradtak a karakteres különbségek: a legmagasabb presztízsű iskolákban a legmagasabb azoknak a tanulóknak az aránya, akik középiskolás korukban is értelmiségi pályákra aspirálnak. Vagyis az AJP-s középiskolák elsősorban azokban a tanulókban erősítik meg az értelmiségi pályák iránti ambíciót, akik már ilyen ambíciókkal léptek be a középiskolákba, illetve akiknek a családi körülményei kevésbé korlátozzák a mobilitási ambíció megvalósítását.

Amikor választott jövőbeni foglalkozásuk iránt érdeklődtünk, az derült ki, hogy a diákok szerint az érdeklődés (84 százalék) játssza a legfontosabb szerepet leendő foglalkozásuk kiválasztásában. A tanulók egyharmada szeretne sok pénzt keresni, és egynegyedük olyan foglakozást igyekszik majd választani, amellyel biztosan el lehet helyezkedni. A tanulók 16 százaléka szerint pedig az a fontos, hogy a választott foglalkozás könnyű és kényelmes munkát jelentsen.

A diákok pályaelképzeléseihez szorosan illeszkednek továbbtanulási terveik. 93 százalékuk mondta azt, hogy nappali felsőfokú képzésben szeretne továbbtanulni, 3 százalékuk pedig esti vagy levelező tagozaton. A továbbtanulni nem akarók felének már elege van a tanulásból, és sokan közülük (41 százalék) gyengébb tanulmányi eredményük miatt nem akarnak továbbtanulni. A család szűkös anyagi körülményei miatt a munkába állni szándékozó tanulók egyharmada mond le a továbbtanulásról, egynegyedük pedig minél előbb pénzt szeretne keresni.

A továbbtanulási terveket a családi körülmények is befolyásolják. A felsőbb évfolyamokon növekszik a tanulási kedv, az átlagosnál többen akarnak továbbtanulni nappali tagozaton a kevésbé hátrányos helyzetűek közül, és az átlagosnál kevesebben a roma tanulók közül. *(10. táblázat)*

10. táblázat. A tanulók tervei jellemzőik szerint (%), AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Jellemzők	*Tervek*			
	Felsőfokú nappali N=1818	Felsőfokú esti N=60	Nem felsőfokú N=51	Munka N=26
Nem				
fiú	93,3	1,9	2,7	2,1
lány	92,8	3,6	2,7	0,8
Évfolyam				
1. év	92,9	2,7	1,7	2,7
2. év	91,7	2,6	4,3	1,5
3. év	94,2	2,8	2,6	0,4
4. év	91,2	4,7	3,3	0,9
5. év	97,8	1,3	0,4	0,4
Hátrányok				
nincs hátrány	96,9	1,6	1,6	
csak település	96,7	1,8	,4	1,1
család is	94,1	2,3	2,3	1,3
munkapiac is	90,6	3,9	3,9	1,5
Nemzetiség				
roma	83,1	9,0	6,7	1,1
nem roma	93,5	2,7	2,5	1,3
Az iskola presztízse				
átlag alatti	91,9	2,9	3,5	1,7
átlag feletti	94,6	3,0	1,7	,7
Összesen	93,0	3,1	2,6	1,3
Összes N	1818,0	60,0	51,0	26,0

A felsőfokú továbbtanulási tervek azonban az AJP-s tanulók többsége esetében még nem köthetők intézményekhez. Konkrét egyetemet csak a tanulók egyharmada jelölt meg, szakirányokat pedig 45 százalékuk tudott meghatározni. Szakirányok szerint vizsgálva az aspirációkat, az derült ki, hogy a tanulók körében a bölcsész szakok a legnépszerűbbek, ezekre szeretne jelentkezni a diákok egyötöde. Fele ekkora azoknak az aránya, akik orvosok, mérnökök, jogászok vagy tanárok szeretnének lenni. A jelentkezési arányok alapján a középmezőnybe tartoznak a természettudományi képzések, és a közgazdász képzés (amely az országos listát vezeti). Legkevésbé az agrártudományok iránt mutatkozik érdeklődés. (A www.felvi.hu 2005-ös adatai szerint a legnépszerűbb szakirá-

nyok sorrendje a következő volt (a nappali tagozatos alapképzésre jelentkezőket figyelembe véve, az első helyre beadott jelentkezési lapok alapján): 1-közgazdasági, 2-jogász, 3-idegenforgalmi, 4-pszichológia, 5-gazdálkodási, 6-kommunikáció (főiskolai), 7-kommunikáció (egyetemi), 8-mérnök informatikus, 9-művelődésszervező, 10-magyar nyelv és irodalom.)

Felvételi esélyeikről az AJP-s tanulók nagyon óvatosan nyilatkoztak. *(11. táblázat)* Mindössze 3 százalékuk biztos benne, hogy felveszik, és egyötödük számít arra, hogy nagy valószínűséggel fel fogják venni valamelyik felsőfokú intézménybe. Háromnegyedük bizonytalan abban, hogy mire számíthat, és 3 százalékuk érzi úgy, hogy kevés az esélye arra, hogy felvegyék. Azt tapasztaltuk, hogy a felvételi sikerét illetően az átlagosnál nagyobb az önbizalmuk a fiúknak, a végzős tanulóknak, és a kevésbé hátrányos helyzetűeknek. A roma tanulók bíznak a legkevésbé a felsőfokú felvételi sikerében.

11. táblázat. A felvételi esélyek megítélése a tanulók jellemzői szerint (%) AJP kutatás 2005, tanulói kérdőív

Jellemzők	*Biztosan felveszik*	*Valószínűleg felveszik*	*Esetszám*
Nem			
Fiú	3,0	24,8	722
Lány	2,5	15,8	1244
Évfolyam			
1. év	2,9	17,9	472
2. év	2,9	16,9	467
3. év	2,5	21,3	497
4. év	1,9	16,9	439
5. év	3,6	25,2	224
Hátrányok			
Nincs hátrány	3,2	25,4	63
csak település	2,6	18,9	433
család is	2,6	19,3	529
munkapiac is	3,2	18,8	940
Nemzetiség			
nem roma	2,6	19,2	1912
roma	3,7	14,8	81
Az iskola presztízse			
átlag alatti	2,1	18,1	1082
átlag feletti	3,3	20,2	911
Összesen	2,7	19,1	
Összes N	53,0	380,0	2092

Az interjúk készítése során az iskolák programfelelőseitől is érdeklődtünk arról, hogy milyen továbbtanulási eredményeket várnak az AJP-s tanulóktól. A programfelelősök előzetes várakozásai szerint az AJP-s tanulóknak nincs esélyük arra, hogy a legjobb egyetemek legdivatosabb szakjaira bejussanak, hátrányos helyzetű tanítványaiknak többsége a pedagógusok szerint legfeljebb főiskolai továbbtanulásra esélyes.

2005 őszén az AJP Programirodája számára már hozzáférhetők voltak a programban résztvevő tanulók továbbtanulási eredményei. A Programiroda által szervezett konferencia beszámolói szerint a 20 vizsgált iskola közül ebben az évben 13-ban volt érettségiző osztály, ahol összesen 309 tanuló érettségizett. Közülük majdnem mindenki (97 százalék) jelentkezett továbbtanulásra és 82 százalékukat fel is vették valamelyik felsőfokú intézménybe.

Mivel adatfelvételünk időpontjában az összes végzősre vonatkozóan az iskolák még csak a 2004-es felvételi eredményeket ismerték, a 2005-ben érettségizett AJP-s tanulók továbbtanulási eredményeit az iskolák többi tanulójának egy évvel korábbi eredményeivel hasonlítottuk össze. Eszerint ugyanezekből az iskolákból a nem AJP-tanulók csaknem 95 százaléka jutott be a felsőoktatásba, míg az AJP-s osztályokból 82. Ez azonban az összes

gimnázium továbbtanulási eredményeivel összehasonlítva még mindig kiemelkedően magas eredménynek számít (az országos középiskolai felvételi rangsorban a 28–30. helynek felel meg), és különösen jó eredményként könyvelhető el, ha a hátrányos helyzetű tanulók felsőfokú továbbtanulási adataival hasonlítjuk össze. Abban is különbség mutatkozik az AJP-s tanulók és az iskola többi tanulójának továbbtanulási adataiban, hogy milyen intézménybe nyertek felvételt. Míg az AJP tanulóinak közel fele főiskolán tanult tovább, addig az iskolák többi tanulójának kétharmada egyetemre került. *(12. táblázat)*

12. táblázat. Felsőfokú továbbtanulás. AJP kutatás 2005, iskolai kérdőív, 2005-ös AJP konferencia adatai

	Az iskolák más osztályai % (2004) N=2158	*AJP (2005) N=309*
Nem tanult tovább a felsőoktatásban	5,2	18,4
Továbbtanult főiskolán	30,3	47,2
Továbbtanult egyetemen	64,4	34,4

A programfelelősökkel készült interjúkból az is kiderült, hogy többen aggódnak hátrányos helyzetű tanítványaik további sorsa miatt, mivel pontosan tudják, hogy nem elég a felsőfokú intézményekbe bekerülni, bent is kell maradni, sőt diplomát is kell szerezni ahhoz, hogy a gyerekek és a tanárok közös erőfeszítésének értelme legyen. A legtöbben azért aggódnak, hogy hátrányos helyzetű tanítványaik családjai – amelyeknek anyagi terheit a középiskolai évek alatt a program nagyvonalúan átvállalta – nem fogják bírni azokat a költségeket, amelyeket a gyerekek felsőfokú taníttatása jelent.

Az eredményeket összegezve arra a megállapításra jutunk, hogy a társadalmi mobilitás támogatását illetően az elit gimnáziumok tanárai az AJP keretében kiváló eredményeket értek el. Hiszen a felsőoktatási intézményekbe azoknak a gyerekeknek több mint 80 százalékát bejuttatták, akiknek a családjaiban ez korábban csak 20 százalék esetében fordult elő (ld. felnőtt testvérek), de ők sem képesek „csodákra". Az AJP öt éves középiskolai programjának nagy valószínűséggel az lesz az eredménye, hogy a hátrányos helyzetű tanulók többségét sikerül bejuttatni az alacsonyabb presztízsű felsőfokú intézmények (főiskolák) nem túlságosan népszerű szakjaira (műszaki, pedagógus képzés stb.). De diploma megszerzésére csak akkor lesznek esélyesek, ha felsőfokú tanulmányaik során további, jelentős mértékű szociális támogatásban részesülnek.

Jegyzet

(1) A kutatást empirikus szociológiai módszerekkel az FKI-ban végeztük az OM támogatásával. A kutatás mintáját azok a középiskolák és kollégiumok jelentették, amelyek részt vesznek az Arany János Programban és a Kollégiumi Alprogramban. A kutatás során kérdőíves adatfelvétel történt a programban közreműködő iskolák és kollégiumok igazgatóinak körében, interjút készítettünk valamennyi programfelelős tanárral, valamint a program országos irányítóival és a program szakmai irányításáért felelős szakértővel. Ezen kívül kérdőíves adatfelvételt folytattunk valamennyi tanulónak a megkérdezésével (2153 fő), aki 2005-ben részt vett a programban.

(2) Pedagógus továbbképzés kutatás, PTMIK, 2003.

(3) Az Arany János Programiroda adatai szerint a 2004/2005-ös tanévben összesen 2533 tanuló vett részt a programban. Adatfelvételünk ugyan teljes körű volt, de a hiányzások miatt csak 2153 tanuló töltötte ki önkitöltős kérdőívünket, vagyis a diákok 85%-áról vannak információink.

(4) Andor Mihály – Liskó Ilona (2000): *Iskolaválasztás és mobilitás.* Iskolakultúra–könyvek 3., Budapest.

(5) A családi jövedelmekről a tanulók felétől sikerült információkat szereznünk.

(6) Családok fogyasztási helyzetét a lakások minőségével (méret, infrastruktúra, komfortfokozat) és a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsággal (színes TV, telefon, automata mosógép, videó, CD lejátszó, számítógép, autó, nyaraló) vizsgáltuk.

(7) Heindl Péter (2003): *Az AJTP "Roma Kollégiumi Alprogram"-jának továbbfejlesztése és kiterjesztése az iskolai sikerességet iskolán kívüli – kollégiumi és tanodai – eszközökkel segítő rendszerré.* Kézirat, OM.